

Սույն գիրքը թվայնացվել է Գրքասեր ՀԿ-ում՝ հայերենով գրականության պահպանման, հանրայնացման և ժամանակակից թվային միջավայրում հասանելի դարձնելու նպատակով:

Կազմակերպության նախաձեռնությունը միտված է հայերեն գրքերի և տեքստերի տարածմանը, ընթերցանության խթանմանը և մշակութային ոչ նյութական ժառանգության պահպանությանը՝ ապահովելով դրանց հասանելիությունը հնարավորինս լայն շրջանակների համար:

Մենք հավատում ենք, որ թվայնացումը ոչ միայն պահպանման միջոց է, այլև գիտելիքի, գրականության և մշակույթի շարունակական փոխանցման կարևոր ուղի:

Գրքասեր ՀԿ-ն գրքերը ձայնագրում և թվայնացնում է բացառապես Ձեր նվիրատվությունների շնորհիվ: Կազմակերպությանը կարող եք օժանդակել հետևյալ հղումով՝

<https://grqaser.org/hy/donate>

Ստուգված

Հայ գրականություն, Արձակ, Պատմվածք

13+

Մանուկ Մնացականյան

Արևածագ

Տառիս՝ Երանուհի Մելքոնյանի հիշատակին

— Շևքե՛թ... Շևքե՛թ,— կերկերուն ձայնով կանչեց Բայրամ Ալին,— ո՞ւր ես, վարդ ջան, ո՞ւր ես, գյոզավ ջան, ախր, ո՞ւր ես, Է՛, կյանք ջան...

Բայրամ Ալին նստած էր որձաքարից շինված տան պատշգամբի ստվերում, ցածրիկ թախտին: Նա թեքել էր գլուխն ու ձգել բարակ վիզը, որպեսզի ձայնը գնա, հասնի չերևացող, իր ներկայությունը ոչ մի ձևով չհուշող Շևքեթին: Ծույլ, կեսօրվա շոգ էր: Հեռվում, ասես Հաշիշից թմրած, ննջում էին սարերն ու դրանց ստորոտի փոքրիկ լճակը:

— Շևքե՛թ,— նորից կանչեց Բայրամ Ալին:

— Շևքեթն, Է՛, ուր է ,— լսվեց կանացի ձայնը:

Կինն էր, Ֆաթիման, որ տան մյուս՝ արևահայաց կողմում բուրդ էր լվանում: Կանգնել էր հսկայական տաշտի մեջ, քիչ բարձրացրել փեշը ու ոտքերով տորոտում էր բուրդը:

— Գնա, կանչի,— ձայն տվեց Բայրամ Ալին: Ֆաթիման տաշտից ելավ, թևքով սրբեց ճակատի քրտին-քը և հենց այդպես ոտաբոբիկ բակի դարպասից դուրս գնաց:

Ճկուն, թեթևաքայլ էր Ֆաթիման՝ դեռ չխամրած գեղեցկության հետքերը արևից կիզված դեմքին: Նա քայլեց փոշոտ, թրիքածածկ նեղիկ փողոցով, կանգնեց չորացած բարդու մոտ, ափով արևից պատնեշեց աչքերն ու կանչեց.

— Շևքե՛թ... Շևքե՛թ...

Շրջապատն անկյանք, անշարժ էր: Ու եթե բարդու կատարին բույն դրած արագիլի թևաբախումը չլիներ, կթվար թե փողոցում ընդհանրապես շունչ չկա: Ֆաթիման անճարությունից հոգոց հանեց, մեջքը հենեց հղկված, արևից փայլիլացող բարդու բնին: Բարդու բունն անասունն էր կողերը քորելու համար քսվելով հղկել և, երևի, դա էր պատճառը, որ չէին կտրում, թե չէ՝ ո՛ւմ էր պետք:

— Ես ի՞նչ կրակ է, Ես ի՞նչ պատիժ է,— ինքն իր հետ խոսեց Ֆաթիման: — Ախր հազար գործի տեր եմ...

— Բուրդդ գզեցի՞ր, Ֆաթիմա հանմ, — հետևից անտոնաձայն, անշունկ հայտնվեց հարևանի կինը, որ Ֆաթիմայից բավականին տարիքով էր:

— Գզեցի:

— Էդքանը ո՞նց գզեցիր,— ասաց հարևանուհին ու ձայնը ցածրացրեց:— Փող չունի՞... Թող տար՝ զգարը գզեր:

— Ի՞նչ իմանամ,— ուսերը վեր քաշեց Ֆաթիման:— Ասում է՝ չունեմ:

— Էդ տղամարդիկ ինչքան տարիքն առնում են՝ Էնքան ժլատանում են,— զլուխն օրորեց, կարծես երգելով ասաց հարևանուհին:— Եսքան տարի մի ձեռք բաց բիձա չտեսա:

— Շևքե՛թ,— նորից երկար ու ձիգ կանչեց Ֆաթիման:

— Թող խաղա Էլի,— ասաց հարևանուհին:— Հո չի՞ կորելու...

— Կանչում է,— զլխով իր տան կողմն արեց Ֆաթիման:— Մի զլուխ վարդս է ասում, կյանքս է ասում ու կանչում:

— Բա մինչև հիմա ո՞նց էր ապրում առանց նրա...

— Ապրում էր,— ասաց Ֆաթիման:— Հեչ անունն էլ չէր հիշում:

— Գալու եմ մոտը,— բան հիշեց հարևանուհին:— Երեխի աչքերը կարմրում, ջրոտվում են: Տեսնեմ՝ ինչ կասի:

— Արի: Շևքե՛թ...

— Է՛,— նորից երգելու պես խոսեց հարևանուհին: — Բախտ չունեցար: Փոխանակ քունն ունենայիր, քունոց հետևից ընկնեիր՝ ընկել ես խալխի երեխի հետևից...

Ֆաթիման ձեռքն անհույս թափ տվեց: Հեռու-հեռուներից եկավ, հասավ Էջի զրոցը:

— Բանի՞ տարեկան էիր, որ մարդու գնացիր...

— Չգիտեմ: Մերս ասում էր՝ տասնութ:

— Հիմա քառասուն կա՞ս...

— Կլինեմ:

— Ի՞նքն ինչքան էր:

— Չգիտեմ,— հոգոց հանեց Ֆաթիման:

— Վաթսուն կլինեիր,— ասաց հարևանուհին:— Վայ թե յոթանասուն էլ լինեիր: Զո սարսաղ մորն ասեմ, որ քեզ նրան տվեց:

— Մորս ուզելի՞ր՝ Էր... Հերս էր ասում՝ հարուստ է, երևելի է, ուժեղ է...

— Հա,— հաստատեց հարևանուհին,— ուժեղ էր: Տակը երեք կնիկ մաշեցրեց ու հողին տվեց:

— Շևքեթ,— կանչեց Ֆաթիման:— Ախր ո՞ր է, բերանս էլ չի բռնում, որ անիծեմ...

— Բայց տեսա՞ր ինչ եղավ,— խոսքը շարունակեց հարևանուհին:— Մի տղա ուներ՝ էն էլ թողեց, գնաց, է՛, աշխարհի ծերը: Աղջիկներն էլ մարդու գնացին: Մնաց մենակ պուպու...

— Մի խոսեցրու,— ասաց Ֆաթիման:— Հոգնել եմ էդ խոսքերից:

— Լավ է՝ գոնե հարգանքը պահում ես,— նորից երգեցիկ, գլուխն օրորելով խոսեց հարևանուհին,— պատիվը պահում ես...

— Պիտի պահեմ,— ասաց Ֆաթիման,— բա ո՞նց...

Հարևանուհին գուցե էլի խոսեր, բայց փողոցում անսպասելի հայտնվեց երեխաների խումբը ու նրանց հետևից, ճիպոտը ձեռքին՝ Շևքեթը: Նրանց վազքի մեջ եռանդ կար ու ավյուն: Յոթից տասներեք-տասնչորս տարեկան տղա-աղջիկներ ընկել էին Շևքեթի դիմաց, և նրանցից յուրաքանչյուրը ցանկանում էր ստանալ Շևքեթի ճիպոտի հարվածը: Ու երբ ստանում էր՝ հրճվանքից ճչում, տրճիկ էր տալիս:

— Դու մի դրանց նայիր, դրանց նայիր,— ժպիտն երեսին ընդառաջ գնաց Ֆաթիման:— Էդ ի՞նչ եք անում... Է...

Ջևաջող, ժպտացող, քրտինք արձակող խումբը կանգնեց:

— Չոբան ու ոչխար ենք խաղում,— ասացին:— Չոբանը Շևքեթն է:

— Բա նա ձեր հետևից կհասնի՞,— ավելի լայն ժպտաց Ֆաթիման:— Ախր բոլորիցդ փոքր

— Հասնում է,— ասացին:

— Գնացի՞ք,— Շևքեթի ձեռքը բռնեց Ֆաթիման:— Մեծ պապը կանչում է:

— Չէ,— ասաց Շևքեթը:— Խաղամ:

Ֆաթիման գրկեց Շևքեթին ու քայլեց: Աղջնակը ոտքերը նրա փորին խփելով լաց եղավ:

— Չեմ ուզում,— բղավում էր,— չեմ ուզում...

— Ախր ո՞ր մեկիդ պատասխանը տամ,— արցունքն աչքերի մեջ խոսեց Ֆաթիման:— Նա ուզում է, դու չես ուզում...

— Էդ ո՞վ է իմ կյանքին նեղացնում, Էդ ո՞վ է իմ վարդին նեղացնում,— տեղից ելավ Բայրամ Ալին:

Շևքեթն իսկապես վարդի նման էր՝ կարմիր-կարմիր այտերով, ու հիմա արցունքները կարծես ցող լինեին վարդի թերթերին:

Ֆաթիման Շևքեթին իջեցրեց Բայրամ Ալու մոտ:

— Ո՞վ է իմ գյոզալին նեղացնում...

— Սա,— հեկեկալով ձեռքը Ֆաթիմայի կողմը պարզեց Շևքեթը:

— Կորիք աչքիցս,— բղավեց Բայրամ Ալին:

Ֆաթիման արգաքայլ հեռացավ, մատներով սրբեց աչքերն ու նորից տաշտի մեջ մտնելով սկսեց եռանդով տրորել բուրդը:

— Արի,— Շևքեթի ձեռքը բռնեց Բայրամ Ալին,— արի գնանք ևստենք, տես, թե քո մեծ պապը քեզ ինչ է տալու:

— Ի՞նչ է տալու,— լացը դադարեցրեց աղջիկը: Գնացին, նստեցին թախտին:

— Ի՞նչ է տալու...

— Հիմա կտեսնես,— Բայրամ Ալին գրպանից հանեց պղնձե, փայլփլուն կոճակ:— Տեսա՞ր...
Սրանից ձեր Ստամբուլ քաղաքում կա՞...

— Կա,

— Իսկ էսպես երկար մորուք ունեցող պապ ձեր Ստամբուլում կա՞...

— Չկա,

— Չեմ հասկանում՝ բա նրանց նամուսն ո՞ր է,— քթի տակ խնդաց Բայրամ Ալին:— Բռնիր, բռնիր պապի մորուքը: Ապրես: Դե հիմա ձգիր: Հոպ... Հոպ... Հոպ...

Պապ ու ծոռ խաղ տալով ծիծաղում-հրճվում էին, ու Ֆաթիման տաշտի մեջ ոտքերը արագ-արագ բարձրացնելով իջեցնելով ժպտում էր նրանց ծիծաղին:

Բայրամ Ալին փոքրիկ գյուղաքաղաքում իսկապես երևելի մարդ էր: Չառամյալ տարի՞քն էր պատճառը, փարթամ, հարգանք ներշնչող մորո՞ւքը, ապրած կյանքի փորձն ու տարիքին չհամապատասխանող պայծառ հիշողություն՞ները, թե՞, որ թոռը՝ Սուլեյման Բեյը, Է՛, որտեղ՝ յոթ սարից, յոթ ձորից, յոթ դաշտից ու դեռ յոթ գետից էլ այն կողմ, համարյա երազային, համարյա անիրական Ստամբուլ քաղաքում թուրքական բանակի յուզբաշի էր՝ գյուղաքաղաքում բոլորն էլ հարգում էին Բայրամ Ալուն: Անասունին ո՞ր արոտավայրը տանեն՝ խորհրդատուն Բայրամ Ալին էր, երեխան հիվանդ է, ո՞ր էշի կաթը խմացնեն՝ խորհրդատուն Բայրամ Ալին էր, ջրհորը որտե՞ղ փորեն՝ խորհրդատուն Բայրամ Ալին էր: Եվ էլի այսպիսի հազար ու մի հարցով նրա դուռն էին գալիս գյուղաքաղաքի բնակիչները՝ ամեն մեկը թևի տակ մի փոքրիկ բոխչա — փեշքեշ: Ո՞վ կկասկածեր Բայրամ Ալու խոսքերի օգտակարությանը, եթե նրա մոտ երբեմն խորհրդի էր գալիս հենց ինքը՝ մոլլան և նույնիսկ քաղաքագլուխը:

Շատ տարիներ առաջ, երբ դեռ տեղաբնակ հայերը կային, գյուղաքաղաքը հուզված էր ծիրանի, խնձորի, խաղողի այգիների մեջ: Հայերի ջարդից հետո մի քանի տարում այգիները վայրենացան, կատաղեցին, կտրեցին իրենց բերքը: Եվ ահա այդտեղ էր, որ Բայրամ Ալին տվեց իր առաջին խորհուրդը. «Դուք ձեր բերքը կտրեցիք,— ասաց,— մենք էլ ձեռք կկտրենք»: Եվ առաջինը ինքը կտրեց իր տան դիմացի այգու ծառերը, տեղը կորեկ ցանեց և չտեսնված բերք հավաքեց: Օգուտն առկա էր՝ աչք-աչքի տվեցին, կտրեցին այգիները, և գյուղաքաղաքը մերկացավ: Ճիշտ է՝ մերկացավ, բայց նաև կարծես մեծացավ ու աշխուժացավ: Առաջ ծառերը խանգարում էին իրար երես տեսնել, իսկ հիմա մի տան կտուրից, հրեն՝ տասը տուն այն կողմ գտնվող կտուրն երևում է, կարելի է կանգնել, ճիչ ու ծիծաղով գրույցի բռնվել, կամ արտասուքն աչքերին անիծել իր բախտը: Իսկ ավելի ուշ, երբ արդեն ոչ հայերը կային, ոչ այգիները, Բայրամ Ալու խորհրդով փոխեցին թաղի անունը: «Էլ ի՞նչ հայերի թուզ: Բաշ մահլա», — ասաց Բայրամ Ալին, ու քաղաքագլուխը հավանություն տվեց: Եվ որպեսզի հայի հետքը լրիվ ջնջվեր Բաշ մահլայից՝ սկսեցին քանդել V թե VI դարում կառուցված եկեղեցին: Եկեղեցին, ճիշտ է, փոքր էր, բայց համարյա անհնար էր քարերն իրարից պոկելը: Մի օր քանդեցին՝ չքանդվեց, երկրորդ օրը քանդեցին՝ չքանդվեց, երրորդ օրը քանդեցին՝ էլի չքանդվեց, և Բայրամ Ալին նորից դարձավ խորհրդատու. «Ի՞նչ եք քափուքրոտիկների մեջ կորել: Պայ-թեցրեք՝ պրծնի-գնա: Պայթեցրին: Ի՞նչ դղողյուն եղավ, ի՞նչ ուրախություն, ցնծություն էր երեխաների համար: Այսինքն, ինչո՞ւ միայն երեխաների, մեծերն էլ ուրախացան, անհասկանալի գրեթե, թիվ ու քանդակներով զարդարված սրբատաշ քարերը հարմար բաներ էին՝ իրարից խլիսելով տարան, գոմ ու պարիսպ սարքեցին: Իսկ երբ Բայրամ

Այլու Սուլեյման թռռը՝ թուրքական բանակի յուզբաշին, կնոջն ու 6-7 տարեկան Շևքեթ աղջնակին առած, ամերիկյան հնամաշ «Կադիլլակով» եկավ պապին տեսության՝ Բայրամ Այլու հեղինակությունը դարձավ անառարկելի: Հանա՞ք բան է՝ քաղաքագլուխը մտավ համազգեստի գարդերը արևի տակ պսպղացնող Սուլեյման բեյի թևը և քիչ խոնարիված, քիչ քծնող՝ դանդաղ քայլքով, գլուխ-գլխի հետը գրուցեց: «Ստամբուլի օդն ի՞նչ է: Այստեղի օդը, ջուրը չտեսնված է: Հո հայերը զուր տեղը չէին վեր ընկել էստեղ ու մնացել քանի հազար տարի,— ասաց Սուլեյման Բեյը:— Ճիշտ է,— ասաց,— կարելի է Ստամբուլից դուրս, ծովափին տուն վարձել,— չասաց, որ թանկ է, որ ինքն անկարող է, դրա փոխարեն քիչ անփույթ, լավություն անողի մեծահոգությամբ ժպտաց: — Թող պապ ու ծոռ իրար ճանաչեն»: «Մաշալլահ, մաշալլահ», — ասաց քաղաքագլուխը: «Թող պապից մի քիչ խելք սովորի,— ասաց Սուլեյման բեյը,— ամռան վերջերին կգամ, հետ կտանեմ»: Ուրեմն, Սուլեյման բեյը համարյա երազային, համարյա անիրական Ստամբուլ քաղաքի իմաստուն խելքներին թողած՝ աղջկան բերեց, թողեց Բայրամ Այլու մոտ, որ «խելք սովորի»: Էլ ինչպե՞ս Բայրամ Այլու հեղինակությունը չդառնար վերջնական ու անառարկելի: Գյուղաքաղաքի կեսը ճանապարհ դրեց Սուլեյման բեյին: Նրանք ձեռքերը թափահարեցին այնքան ժամանակ, մինչև «Կադիլլակի» բարձրացրած փոշին կորավ սարերի հետևում:

Շևքեթին գյուղաքաղաքն իսկույն դուր եկավ: Ստամբուլում ոչնչով աչքի չընկնի՝ այստեղ նա իր յուզբաշի հորով, իր հագուստ-կապուստով միանգամից դարձավ շրջապատի երեխաների ուշադրության կենտրոն: Իսկ Բայրամ Այլին նայեց գեներ ու գրահը վրան ջահել տարիների իր լուսանկարին, նայեց ծոռանը, իր և ծոռան միջև անտարակուսելի նմանություն գտավ և գոհունակությամբ ասաց, «Երեսն ու արյունը իմն են: Ափսոս, որ աղջիկ է»:

Մութուլուսին մզկիթի բարձրախոսներից ծորաց, կերկերաց ու շրջապատի խաղաղության մեջ տարածվեց մոլլայի նամազը: Մոլլան մրսա՞ծ էր, թե՞ բարձրախոսներն էին անսարք՝ ձայնը երբեմն խզխզում, խռպոտվում էր: Մզկիթից հղված ուղերձ-նամազին առաջինն արքադաղներն արձագանքեցին, ապա հավուճիվը կչկչաց, ոչխարը մայեց, ու սկիզբ առավ ամենօրվա օրը: Բայրամ Այլին դնկից ելավ, գնաց, ծնկի իջավ պատշգամբում փռված նախշուն մինդարին ու մեկ կռանալով, ճակատը հատակին հպելով, մեկ ուղղվելով՝ հայացքն ու ափերը երկնքին, նամազ արեց: Մինչ նա նամազ կաներ՝ Ֆաթիման անասունին դուրս արեց, հանձնեց հոտադին, հավերին կուտ զցեց ու սկսեց սուրճի պատրաստություն տեսնել: Բայրամ Այլին նամազից հետո պիտի ծալապատիկ նստի թախտին, մտքով դեռ նամազի, դեռ ավահի հետ, քիչ վերացած հայացքով դանդաղ, անշտապ սուրճ պիտի ըմբռնի, պիտի կլկլացնելով ներս ձգի դեյլանի ծուխը:

Բակում հավերը կչկչոցով փախան: Շունը հաչաց:

Շևքեթն էր մութուլուսին ճիպոտն առած ընկել հավերի հետևից:

— Ախչի,— ձայն տվեց Ֆաթիման,— թող կուտ ուտեն, ախչի...

Նա, իհարկե, կգնար, աղջնակի ձեռքից կվերցնե ճիպոտը, բայց մոլլայի աղոթքը քիչ առաջ լռեց, և հիմա ամենակարևորը Բայրամ Այլու սուրճն էր: Երբ Ֆաթիման սուրճի ապասքը ձեռքին պատշգամբ ելավ, Բայրամ Այլին արդեն բազմել էր թախտին, մեջքը հենել բարձերին ու կկոցած աչքերով ժպտում էր:

Հեռվում, գազաթները նորածագ արևի շողերի մեջ թաթախած սարերի՞ն էր ժպտում, ստորոտի դեռ մթության մեջ ծփացող լճակի՞ն էր ժպտում՝ Ֆաթիման չհասկացավ: Նա ապասքը դրեց ամուսնու դիմաց, խոնարի գլուխ տվեց ու ուզում էր գնալ, Բայրամ Այլին ասաց.

— Էս սյուները տեսնո՞ւմ ես...

— Ի՞նչ սյուններ...

— Մեր տան սյունները:

— Նո՞ր պիտի տեսնեմ,— զարմացավ Ֆաթիման:

— Ես էլ եղ եմ ասում,— մորուքը շոյելով ավելի լայն ժպտաց Բայրամ Ալին և օրորեց գլուխը:— Սարսաղ մարդիկ էին եղ հայերը: Ա՛յ թե սարսաղ էին...

— Ես նրանց չեմ տեսել,— ասաց Ֆաթիման,— բայց որ ասում ես՝ ուրեմն եղպես Է:

— Որ սյուններն էսպես չնախշեին, չզարդարեին, հենց սովորական գերաններ դնեին՝ տունը կփլվե՞ր...

— Ինչի՞ պիտի փլվեր,— ուները վեր քաշեց Ֆաթիման:

— Հենց բանն էլ եղ է,— մատը տնկելով աչքերը փայլեցրեց Բայրամ Ալին:— Անխելք, անբան մարդու գործ՝ նստի էսպես մեկ-մեկ զարդարի սյունները: Հաշվիր՝ քանի՞ սյուն է...

— Տասներկու,— ասաց Ֆաթիման:

— Հասկացա՞ր... Եղ ինչի՞ ես քթիդ տակ ժպտում...

— Եսի՞մ... Էսպես ոնց որ թե սիրուն է,— ամաչելով ասաց Ֆաթիման:

— Սիրունը միայն կինն է լինում, սարսաղ,— կարծես թե վրդովվեց Բայրամ Ալին, լռեց, աչքերը մի կետի, անշարժ հայացքով մնաց-մնաց, հետո սթափվեց:

— Չնա:

Կինը գլուխը խոնարհ իջեցրեց, ուզում էր գնալ, Բայրամ Ալին ասաց.

— Վարդս ի՞նչ է անում,...

— Ճիպոտն ամել, ընկել է հավերի հետևից: Կրակ է, կրակ...

— Մաշալլահ,— ձեռքերը տարածելով ասաց Բայրամ Ալին:— Մարդս որ կրակ չեղավ՝ կորած է:

— Սուրճը կսառի,— ասաց Ֆաթիման:

— Որ ուրիշին չվառեցիր՝ ուրիշը քեզ կվառի,— ասաց Բայրամ Ալին, մի ունյ սուրճ խմեց, տմբտմբացրեց մորուքը: Ֆաթիման ուզում էր գնալ, զբաղվել իր գործերով, բայց որովհետև՝ ամուսինը չէր թույլատրել չէր համարձակվում: Բակից եկող հավերի աղմուկը դադարեց, ուրեմն Շևքեթը ձանձրացավ հավերին հալածելուց: Շրջապատի լռությունը խախտեց չորացած բարդու կատարին բույն դրած արագիլի կափկափոցը:

— Հա,— վերջապես խոսեց Բայրամ Ալին,— Բա ո՞նց... Չվառեցիր՝ կորած ես: Ինչքան ապրում եմ՝ եղ եմ տեսել...— Նա նորից մի ունյ սուրճ խմեց և գուցե շարունակել իր խոսք-խորհուրդը, եթե հանկարծ ներքևից չսվեր աղջնակի սրտապատառ ճիչը:

— Օ՛ձ կծեց,— բղավեց Բայրամ Ալին ու մինչ տեղից կբարձրանար՝ Ֆաթիման աստիճաններով նետվեց ներքև: Շևքեթը կանգնել էր որձաքարից շինված տան անկյունաքարի մոտ, չուված աչքերով նայում էր անկյունաքարին ու խելագարի պես բղավում:

— Ի՞նչ եղավ,— վրա պրծնելով՝ աղջնակին գիրկն առավ Ֆաթիման:— Ի՞նչ եղավ...

Աղջիկը չէր լսում, մատնացույց էր անում խոնավությունից տեղ-տեղ մամռոտած անկյունաքարն ու բղավում, անընդհատ բղավում:

— Օ՛ձ տեսար, կարի՞ճ տեսար՝ վախեցար,— Շևքեթի արցունքոտ աչքերը համբուրելով փորձում էր հասկանալ Ֆաթիման:

— Արյուն կա, կին կա, մեծ աչքեր ունի,— հեկեկալով բղավեց աղջիկը:

— Որտե՞ղ, որտե՞ղ...

— Էնտեղ, — անկյունաքարը մատնացույց արեց աղջիկը,— մեծ աչքեր ունի...

— Ի՞նչ արյուն, ի՞նչ կին,— կարծես թե՛ հանգստացավ Ֆաթիման ու աղջկան էլ հանգստացնելու համար քայլ արեց դեպի անկյունաքարը:— Գնանք ձեռք տանք՝ տես, որ չկա:

Շնչեթև ավելի սրտապատառ բղավեց, և Ֆաթիման մնաց տեղում քարացած: Նրանցից մի քանի քայլ հեռու կանգնել, քարացել էր Բայրամ Ալին:

Արևածագ էր:

Քանի՞ տարի առաջ էր՝ վաթսո՞ւն, վաթսունհի՞նգ, թուրքական զորամասը մուլթուլուսին գյուղաքաղաք մտավ: Հազավաթ էր՝ հավաստի կռիվ: Հայերին էին կոտորելու: Չորամասի առջևն ընկած սպիտակազգեստ մուլան վաղորդյան լռության մեջ ահասարսուռ ձայնով կանչում էր.

— Ելե՛ք, դուրս ելե՛ք մուսուլմաններ: Ալլահն է հրամայում՝ սպանեք հայերին: Կամ պիտի հավատափոխ լինեն, թուրքանան, կամ պիտի մորթվեն: Մեծ-փոքր, կին-տղամարդ՝ հաչվի չառնեք: Հազավաթ է, հազավա՛թ...

Գյուղաքաղաքի սակավաթիվ թուրք բնակիչները ու նրանց մեջ հազիվ տասնութը բոլորած Բայրամ Ալին ընկան զորամասի հետևից ու վրա տվեցին Հայկական թաղին: Կրակոց էր, հրդեհ էր, ողբ էր, խուճապ էր, փախուստ էր, անասունի բառաչ էր ու մարդու բառաչ...

Բայրամ Ալին յուզբաշու ու նրա զինվորների հետևից մտավ Հակոբ աղայի բակը: Հակոբ աղան հարուստ, երևելի մարդ էր, գյուղաքաղաքում նրան ո՞վ չէր ճանաչում: Գյուղաքաղաքի ո՞ր ջահելը թաքուն հոգոց չէր հանում Հակոբ աղայի Սրբուհի անունով միևնուճարին տեսնելիս: Քանի՛-քանի՛ խնամախոսներ էր հետ ուղարկել Հակոբ աղան: «Բոյ-բուսաթին մի նայեք, երեխա է, տասնվեց էլ չկա»,— ասում էր ու մերժում: Բայց ինչպե՞ս բոյ-բուսաթին չնայեին, երբ գյուղաքաղաքում ամեն գեղեցիկ բան համեմատվում էր Սրբուհու հետ: Թե կատվին էին գովում, ասում էին՝ «Սրբուհու նման խանում-խաթուն է», թե նժույզն էին գովում, ասում էին՝ «Սրբուհու նման բարձր է ու խորոտ», թե աղբյուրն էին գովում, ասում էին՝ «Սրբուհու աչքերի պես պարզ է ու զուլալ», թե մեկի անմեղությունն էին ուզում շեշտել, ասում էին՝ «Սրբուհու պես անմեղ, Սրբուհու պես սուրբ է»...

— Ո՞ր ես, Հակոբ աղա, դուրս արի,— գոչեց յուզբաշին: Ոչ ոք չարձագանքեց: Միայն շունն էր շղթան լարելով փրփուրը բերանին քրքրում իրեն:

Բայրամ Ալին չտեսավ, թե ով կրակեց ու փռեց շանը: Յուզբաշուն, իհարկե, հուշել էին Հակոբ աղայի ով լինելը:

— Դուրս արի,— նորից բղավեց յուզբաշին,— թե չէ տունդ կրակի եմ տալիս ու ձեզ էլ մեջը խորովում...

Ճռճռոցով բացվեց մառանի դուռը, և մշտապես պատկառանք ներշնչող տեսքից ու կեցվածքից ոչինչ, պարզապես ոչինչ չպահպանած Հակոբ աղան ներքնազգեստով դուրս ելավ: Սրա ձեռքերում կավե կճուճ կար, աչքերում՝ սարսափ, կծկված էր ու փոքրացած: Նա դանդաղ առաջ գնաց, ծնկի, իջավ յուզբաշու առաջ ու կճուճից նրա ոտքերին դատարկեց ոսկիների շեղջը:

— Խնայիր,— նրա ձայնը դողողոց, խզվեց:— Խնայիր: Վերևն Աստված, ներքևը՝ դու...

— Պահո՛ւ,— ոսկիների տեսքից շլացան, խլրտացին գինվորները:

— Ապրես,— ժպտաց յուզբաշին:— Գնա մնացածն էլ բեր:

— Չկա,— ասաց Յակոբ աղան:— Եղած-չեղածը սա է: Քեզ փեշքեշ:

— Դու խելոք մարդ ես,— ասաց յուզբաշին, փայտե պատյանից հանեց մաուզերը:— Գնա մնացածն էլ բեր:

Բայրամ Ալին մաուզեր չէր տեսել ու նրա աչքերը այդ անսովոր գենքից շլացան:

— Չկա,— ասաց Յակոբ աղան:— Հավատա՛ չկա:

— Քեզ ես եմ ասում, որ խելոք մարդ ես,— մաուզերը Յակոբ աղայի դեմքին մոտեցնելով բղավեց յուզբաշին: — Էդպե՛ս ես պատասխանում իմ հարգանքին...

— Սաթիկ, բեր, Սաթիկ,— սարսափահար կանչեց Յակոբ աղան, և բոլորը տեսան, թե ինչպես գիշերանոցը հագին, ուրվականի պես մառանից ելավ Յակոբ աղայի կինը:

Ավելի փոքր մի կճուճ ձեռքին նա համրաքայլ մոտեցավ յուզբաշուն, կճուճը դրեց նրա ոտքերի մոտ:

— Բա ասում էիր՝ չկա՞:— ասաց յուզբաշին:

Քրքիջը տարածվեց բակում:

— Մեղավոր եմ,— կարծես սիրտ առավ Յակոբ աղան: — Սև օրվա համար էի պահում...

— Սրանից էլ սև օ՛ր,— խնդաց յուզբաշին:— Հիմա մարդ ու կին միասին գնացեք, մնացածը բերեք: Քեզ մենակ՝ ծանր կլինի:

— Չկա,— ասաց Յակոբ աղան, խաչ հանեց:— Էն Աստված՝ չկա:

Յուզբաշին խստացրեց հայացքը, նայեց Սաթիկին:

— Էն աստված՝ չկա՞,— ասաց, խաչ հանեց Սաթիկը:

— Հիմա մարդ ու կին միասին ասեք՝ ալլահը վկա՛ չկա, — ասաց յուզբաշին:— Թուրքանալու եք...

Բակում եղածները հետաքրքրությունից լռեցին, ու միայն լավեցին կողքի տներից եկող ողբն ու աղմուկը:

Յակոբ աղան ու կինը մի պահ միայն իրար նայեցին, հետո նայեցին յուզբաշուն, նորից խաչ հանեցին ու ասացին,

— Էն Աստված՝ չկա:

— Ասեք՝ ալլահը վկա՛ չկա,— բղավեց յուզբաշին:

— Էն Աստված՝ չկա,— բղավեցին մարդ ու կին:

Յուզբաշին հենց այդպես, կես մետրից կրակեց նրանց գլուխներին:

Եվ այդտեղ էր, որ սրտապատառ ճիչով մառանից դուրս նետվեց Սրբուհին ու ընկավ ծնողների վրա: Մինչ յուզբաշին կորոշեր անելիքը՝ Բայրամ Ալին վայրկենապես որոշեց, թուրքանալու է, նա դառնալու է իմ կինը:

— Յուզբաշի,— ասաց,— մենք իրար սիրում ենք:

— Սուտ չե՛ս ասում,— աչքերը ոլորեց յուզբաշին:

— Ալլահը վկա,— ասաց Բայրամ Ալին:

— Թե սուտ չես ասում,— ասաց յուզբաշին,— հենց հիմա տար մառան, հավատափոխ արա: Ու Բայրամ Ալին Սրբուհուն քարշ տալով մառան տարավ, հետևից ծածկեց դուռը:

— Աք խորամանկ, այ ջիգի՞թ,— ասացին հետևից:— Մեր քթի տակից տես ի՞նչ փախցրեց:

Ավելի ուշ, երբ Բայրամ Ալին մառանից դուրս ելավ և ի նշան տղամարդու իր հաղթանակի բոլորի ներկայությամբ կոճկեց տաբատի կոճակները՝ բակը քրքիջից թնդաց:

— Հավատափոխ արեցի՞ր,— կանչում էին,— մի կարգին հավատափոխ արեցի՞ր...

— Ինձ Բայրամ Ալի կասես,— ասաց Բայրամ Ալին: Ի՞նչ խնձորի հոպ կա մառանում...

— Մաշալլահ, մաշալլահ,— ասաց յուզբաշին:— Մեր ժողովուրդը քո նմաններով պիտի գորանա: Էս տունը քեզ փեշքեշ:

Սրբուհու մառանից դուրս գալը կարծես չնկատվեց: Ապակե աչքերով՝ նա դանդաղ մոտեցավ տան անկյունում կանգնած Բայրամ Ալուն, արևախառը թքեց դեմքին ու ապտակեց : Ու Բայրամ Ալու բռունցքն իջավ Սրբուհու գլխին: Սրբուհին ընկավ, գլուխը զարկեց տան անկյունաքարին, փռվեց գետնին, մի քանի անգամ ցնցվեց և անշարժացավ:

Արևածագ էր:

Շևքեթը Ֆաթիմայի գրկից տան անկյունաքարը մատնացույց անելով բղավում էր.

— Արյուն է՛, կին է՛, մեծ աչքեր ունի՛...

Ֆաթիման աղջկան գրկած-քարացած կանգնած էր, և նրանցից մի քանի քայլ հեռու քարացել մնացել էր Բայրամ Ալին: Նա միայն մի անգամ շարժեց շուրթերը:

— Ամառ էր,— ասաց:— Արևածագ էր...

Լուրը, որ Բայրամ Ալին փոխում է իր տունը, իսկույն տարածվեց գյուղաքաղաքում:

Պատճառը՝ տանը շեյթան կա, սատանա կա, Շևքեթը տեսել է: Կնոջ տեսք ունի շեյթանը, աչքերը մեծ-մեծ են, վրան արյուն կա: Այս ու այն կողմից խորհուրդ տվեցին մոլլային կանչել, անեծք-նամազով դուրս քշել շեյթանին: Բայց բոլորին խորհուրդներ տվող Բայրամ Ալին ո՞ւմ խորհուրդը պիտի լսեր:

Քաղաքագլխի գրույցն իր կնոջ հետ շատ կարճ տևեց:

— Չփոխե՞նք,— ասաց քաղաքագլուխը:

— Բա շեյթա՞նը,— վախվորած ասաց կինը:

— Բայրամ Ալին պառազվել, խելքը թոցրել է,— ասաց բա քաքագլուխը:

— Ախր, երեխան է տեսել, անմեղ երեխան,— ասաց կինը:

— Լսիր, — ասաց քաղաքագլուխը:— Ստամբուլում հեռուստացույց կա: Հեռուստացույցով ինչ ախմախություններ ասես, որ չեն ցույց տալիս՝ էլ սատանա, էլ գեղ-գազան, էլ կռիվ, էլ աշխարհի կործանում: Մի անգամ նայեցի, ես, որ խելքը գլխիս տարիքս առած մարդ եմ՝ գիշերը ահ ու սարսափից չկարողացա քնել: Աղջիկը Ստամբուլից չի՞, ինչքան ասես, որ չի տեսել էդ զահրումարներից: Հիմա միտն է ընկել՝ վախից բղավում է:

— Դու գիտես,— ասաց կինը,— Բայց ճիշտն ասեմ՝ սրտովս չի:

— Հասկացիր,— ասաց քաղաքագլուխը,— տղաների, թոռների տեր ենք: Մեր տան նեղվածքը ինձանից լավ գիտես: Իսկ Բայրամ Ալու տունը, է՛... Փոխենք՝ քանի չի փոշմանել:

Նույն օրը Բայրամ Ալին ու քաղաքագլուխը տնփոխ եղան:

Քաղաքագլխի տանը Շևքեթը արթուն ժամանակ հանգիստ էր: Գիշերները քնած ժամանակ էր ցնցվում ու բղավում:

Սպասեցին մի օր, երկու օր, մի շաբաթ, մտածեցին՝ կանցնի: Բայց չէ, չէր անցնում: Վարդի պես գեղեցիկ աղջիկը օր-օրի ավելի էր գունատվում, մաշվում, կորցնում էր իր ավյունն ու եռանդը:

Բայրամ Ալու ինդրանքով քաղաքագլուխը գնաց մոտակա քաղաք և հեռագիր ուղարկեց Սուլեյման բեյին: «Շևքեթը դիվահար է եղել, շտապ արի»,— գրեց քաղաքագլուխը: Բուրն սպասում էին, որ քաղաքագլխի թոռներն էլ են մատնացույց անելու մամռոտ անկյունաքարը և բղավելու են, բայց թոռները չբղավեցին: Նրանք փոխարեն Բաշ մահլայի ծայրամասում մի տղա բղավեց: Նա էլ էր, իբր, արևածագին շեյթան տեսել ու այս անգամ շեյթանը, իբր, մորթված երեխայի տեսք էր ընդունել: Հետո ոչ մի աչքի ընկնող դեպք չկատարվեց փոքրիկ գյուղաքաղաքում: Միակ աննշան բանը, որ կատարվեց՝ չորացած բարդու վրայի արագիլները լքեցին, իրենց բույնը: Երեխաները բարձրացել, բնից թոցրել էին երկու ձուն, ջարդել, որ տեսնեն, թե մեջը ինչ կա: Արագիլներն էլ խռովեցին, թևին տվին, գնացին, գնացին Արաքս գետն՝ անցան, անցան Հոկտեմբերյան քաղաքի վրայով, Մեծամորի ատոմակայանի վրայով, թռան, գնացին հասան Մասիս կայարան, Էլեկտրաքարշերի բարձր հոսանքի սյուներից իրենց ցեղակիցների բույները տեսան ու իրենք էլ դատարկ սյուներից մեկին սկսեցին բույն հյուսել:

Իսկ այնտեղ, գյուղաքաղաքում, մարդիկ մինչև օրս էլ ահով, կասկածանքով են նայում շուրջբոլորը: Շեյթանից վախենում են:

1984